

Çatışma Sürecinden Devlet İnşasına: Doğu Timor

From the Process of Conflict to State Building: East Timor

Teslim: 15 Eylül 2015
Onay: 1 Şubat 2016

Yusuf ÇINAR*

Öz

Endonezya'nın 1975 yılında adayı ilhak etmesi, Doğu Timor sorununun yapısal sebeplerinin incelenmesini gerekli hale getirmiştir. Bu bağlamda Doğu Timor sorununun yapısal sebeplerinden olan tarihsel süreç, Portekiz'de meydana gelen darbe ile daha etkili bir aktör haline gelmiştir. Endonezya, Doğu Timor'un coğrafi olarak kendisinin parçası olduğunu dile getirmiş ve ilhakı bu sebebe dayandırarak meşrulaştırmaya çalışmıştır. Doğu Timor ilhakının krize dönüşmesine yol açan bir diğer yapısal sebep ise bölge devletleri arasındaki ekonomik menfaat yarışıdır. Doğu Timor'un zengin doğal kaynaklara sahip olması bölge ülkelerinin iştahını kabartmıştır. Endonezya'nın ilhak döneminde yaklaşık 250.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Uluslararası toplumun sürece müdahalede gecikmesi, kayıpların artmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş Sonrasında uluslararası toplumun soruna daha yakından ilgi göstermesiyle, Birleşmiş Milletler sürece dâhil olmuştur. Böylece bağımsız Doğu Timor Devleti'nin temelleri inşa edilmiştir. Doğu Timor Devleti bağımsızlığına 2002 yılının Mayıs ayında kavuşmuştur. Çatışmanın dönüştürülme sürecinde BM kurumlarının koordinasyon eksikliği, yeni kurulan Doğu Timor devletini parçalanmanın eşiğine getirmiştir. Buradan hareketle çatışmanın amacı, sorunun tarihsel sürecinden yola çıkarak, çatışmanın yapısal sebeplerini ortaya koyarak; sürecin çatışma yönetimi dâhilinde analizini yapmaktır. Bununla birlikte bu çalışma, Doğu Timor Sorunu'nun; Endonezya'nın ilhak ve BM'nin bölgede devlet inşa etme süreci olmak üzere iki ayrı dönemini tanıtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Çatışma, Çatışmanın Dönüştürülmesi, Doğu Timor Sorunu, Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları.

Abstract

Indonesian annexation on the island in 1975 made it necessary to examine the structural causes of the problem of East Timor. In this context, the historical process of the structural causes of the problem of East Timor became an effective actor with the coup took place in Portugal. Indonesia expressed that East Timor is geographically part of its own and tried to justify the annexa-

* Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Dr. Araştırma Görevlisi,
Email: ycinar86@hotmail.com.

tion basing on this reason. Another structural cause that led the annexation of East Timor to be problematic is the economic interests race among the states of the region. East Timor's having rich natural resources was quite appetizing for the regional states. Approximately 250,000 people were killed during Indonesia's occupation. The international community's delaying to intervene the process caused the losses increased. After the Cold War, the international community showed interest in the problem more closely and the United Nations became involved in the process. Thus, foundations of an independent state of East Timor began to be constructed and the State of East Timor gained independence in May 2002. In the process of transforming the conflict, the lack of coordination in the UN institutions brought the newly established state of East Timor to the brink of fragmentation. The purpose of this study is to reveal the analysis of the process within the conflict management revealing the structural causes of the problem from the historical process of problem. However, this study tries to make the definition of the East Timor Problem in two separate periods as Indonesian annexation in East Timor and the United Nations process of state-building in East Timor.

Keywords: *Conflict, Conflict Transformation, the Problem of East Timor, the United Nations, Human Rights.*

GİRİŞ

Çatışma kavramı, gelişimi itibariyle negatif bir anlam yüklüdür. Çatışma en basit tanımı ile kavga, saldırganlık ve korku anlamına gelmektedir¹. Çatışma kavramının literatürde birçok tanımı yapılmasına rağmen ortak bir tanımda fikir birliğine varılamamıştır. UNESCO'ya göre çatışma, insan belleğinde başlamaktadır ve yine barış, insan belleğinde inşa edilmektedir². Bu bağlamda Waltz 1959 yılında yazmış olduğu *Man, the State and War* (İnsan, Devlet ve Savaş) adlı eserinde savaşın sebeplerine dair üç türlü analiz düzeyi üzerinde durmuştur: i-) birey ii-) devlet iii-) sistem. Bu bağlamda çatışmanın aktörleri kişi, millet veya devlet olabilmektedir³.

Galtung, çatışmayı kriz ve fırsatlar toplamı olarak tanımlamaktadır⁴. Çatışmanın iyi yönetilmesi kayıpları azaltabilir, hatta olumlu sonuçlar dahi doğurabilir. Çatışma'nın kötü yönetilmesi ise kayıpları arttırabildiği gibi tamiri mümkün olmayan sonuçlar da doğurabilir⁵. Uğruna insanların ölmesine, ülkelerin birbirleri ile savaşmasına yol açan çatışmalar birçok farklı sebepten ortaya çıkabilmektedir. Çatışmanın yapısal sebepleri: ekonomik, etnik, sosyal ve tarihsel meselelerden oluşmaktadır⁶.

Çatışmanın sona erdirilmesi için üç analiz düzeyinin üç çözüm önerisi bulunmaktadır. Birey tabanlı analiz düzeyleri, çatışmanın halkın eğitilmesiyle azaltılabileceğini iddia etmektedir. Devlet düzeyli yapılan analizler, devletlerin demokratikleşmesiyle çatışmanın önüne geçilebileceğini belirtmektedir. Sistem seviyesinde çatışma analizi ise çatışmanın barışçıl örgütler aracılığı ile sona erebileceğini ifade etmektedir⁷. Bu üç analiz düzeyi sistematüğinde çatışmanın dönüşüm süreci, sistem düzeyinden devlet düzeyine ve devlet düzeyinden birey düzeyine kadar yukardan aşağı bir etkileşim söz konusudur. Bu bağlamda çatışmaların yıkıcılığını önlemek, güvenliği sağlamak ve barışı tehditlere karşı korumak maksadı ile Birleşmiş Milletler (BM) kurulmuştur. BM'nin bir diğer görevi ise barışı tehlikeye atabilecek uluslararası uyuşmazlıkları barışçıl yollar aracılığı ile çözüme kavuşturmaktır. BM şartı bir nevi çatışmaların nasıl yönetileceğine dair ipuçları vermektedir. Bu bağ-

¹ Nezir Akyeşilmen, "Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz", Nezir Akyeşilmen, (ed.), *Barışı Konuşmak*, ODTÜ Yayınevi, Ankara, 2013, s. 19.

² UNESCO Resmi İnternet Sitesi, http://www.unesco.org/education/nfsunesco/pdf/UNESCO_E.PDF, Erişim tarihi: 29.01.2012

³ Scott Burchill vd., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ali Aslan, Çev. Muhammed Ali Ağcan, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.36.

⁴ Johan Galtung, "Peace by Peaceful Conflict Transformation – the TRANSCEND Approach", Charles Webel and Johan Galtung (edited by), *Handbook of Peace and Conflict Studies*, Routledge, USA, 2007, p.19.

⁵ Nezir Akyeşilmen, a.g.e., s. 19.

⁶ Ho-Won Jeong, *Understanding Conflict and Conflict Analysis*, SAGE Publications, London, 2008, p. 43.

⁷ Johan Galtung, a.g.e., p. 17. Ayrıca bakınız: Ho-Won Jeong, a.g.e., s. 43.

lamda BM'ye göre uluslararası barışı tehlikeye düşürebilecek anlaşmazlıkları taraflar arasında görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yollarıyla veya bölgesel kuruluşlar aracılığıyla uzlaştırmak, çözmek mümkündür⁸. BM, problemlerin barışçıl çözüme kavuşturulması için çatışma yaşanan veya yaşanması muhtemel ülkelere söz konusu çatışmanın esas sebeplerini tespit edebilecek ve önlem alabilecek temsilcilikler kurabilmektedir. Görevlendirilen temsilciler aracılığı ile sorunun tahkikatının iyi yapılması, sorunun üst aşama kaydetmesini önleyici önemli bir adımdır. BM, 1999'dan itibaren Doğu Timor'da çatışmanın önüne geçmek amacıyla adada ofisler açmış, soruşturma ve uzlaşma gibi çözüm yollarını denemiştir. BM'nin çatışmaları önleme konusunda diğer bir aracı yargı kararlarıdır⁹. Bu bağlamda yapılan tahkikatların ardından alınacak hukuki kararlar çatışmayı önleyici önemli adımlar arasındadır. BM'nin önermiş olduğu aşamalar pozitif barış ve negatif barış¹⁰ dönemlerinde uygulanabilir özelliğe sahiptir. Fakat çatışmanın bir üst seviyeye ulaşarak savaş boyutunu alması durumunda, BM uluslararası barışı tesis etmek adına çatışmaya müdahale edebileceğini belirtmektedir. Bu süreçte çatışmaların istikrarı bozmaması için BM Antlaşması 7. Bölüm 42. Madde gereğince BM, olaya müdahale edebilmektedir. BM Barış Gücü, çatışmanın şiddetlenmesinin önüne geçecek bir kurum olarak kurulmuştur. BM Barış Gücü'nün en önemli özelliği birçok ülkenin katkısı ile çok taraflı bir yapı olmasıdır¹¹. Avustralya önderliğinde Doğu Timor'da görevlendirilen BM Barış Gücü, çatışmanın önüne geçmenin ötesinde bağımsız Doğu Timor Devleti'nin kurumsal kimlik kazanmasında önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla güçlü bir BM Barış Gücü çatışmanın sona erdirilmesi ve bölgenin istikrara kavuşması konusunda çok önemli bir role sahiptir. Müdahale edilen ülkede devlet inşa etme sürecinde BM Barış Gücü, hayati rol oynamaktadır. Bununla birlikte Barış Gücü'nün çatışmaya müdahale zamanı, müdahale süresi ve müdahaleden sonra takınacağı tavır, sorunun çözümüne/çözumsuzlüğüne neden olabilmektedir¹². Doğu Timor'un istikrara kavuşması için BM Barış Gücü ne kadar önemliyse de; bağımsızlık sonrasında Doğu Timor'da konuşlanan Barış Gücü'nün kalma süresini doğru ayarlayamaması ve koordinasyon eksikliği, Doğu Timor'u bölünmenin eşiğine getirmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde tarihsel sebepler ele alınarak Doğu Timor'da Portekiz hâkimiyetinden Endonezya ilhakına giden süreç analiz edilmektedir. İkinci bölümde ise Doğu Timor sorununun ekonomik arka planı ele alınmakta, Doğu Timor'un doğal kaynak rezervlerinin bölge dengelerini nasıl

⁸ *Birleşmiş Milletler Antlaşması* Bölüm VI, Madde 33.

⁹ United Nations Secretariat, *United Nations Peace Keeping Operations*, UN, New York, 2008, p. 23.

¹⁰ Negatif Barış ve Pozitif Barış ayrımı Johan Galtung tarafından yapılmıştır. Negatif Barış : şiddetin olmamasına rağmen kötümser bir anlam taşır, Barışın barışçıl yollarla ile sağlanamayacağını ima eder. Pozitif Barış: Yapısal olarak bütünlük anlamındadır. İyimser anlam taşır, Barışın Barışçıl yollar aracılığıyla sağlanabileceğini vurgular. Bakınız: Baljit Singh Grewal, "Johan Galtung: Positive and Negative Peace", *School of Social Science, Auckland University of Technology*, 2003, p. 4.

¹¹ United Nations Secretariat, a.g.e., p. 50.

¹² A.g.e., p. 86.

etkilediği incelenmektedir. Üçüncü bölümde uluslararası toplumun Doğu Timor sorununa müdahale etme süreci incelenerek Doğu Timor devletinin inşa sürecinde BM Barış Gücü'nün rolü analiz edilmektedir. Son bölümde ise, Doğu Timor ilhak süreci ve sonrasında meydana gelen insan hakları ihlalleri ele alınarak Doğu Timor sorununun sosyal sebepleri üzerinde durulmaktadır.

Çatışmanın Doğası ve Tarihsel Sebepler

Doğu Timor, tarihsel olarak Endonezya takımadasının bir parçası olarak kabul edilir. Sri Wijaya ve Majapahit İmparatorlukları döneminde de Doğu Timor Endonezya ile bir bütün olarak görülmüştür. Öyle ki Portekizlilerin 1509 yılında savaş gemileri ile ilk geldiği yer Java olmuştur. Portekiz adada hâkimiyet kurmaya çalışırken, Hollanda ile adada karşı karşıya gelinmiştir. 17. Yüzyılda Portekiz Doğu Timor'un yönetimini ele almıştır¹³. Batı Timor ise Hollanda egemenliğinde kalmıştır. 1859 yılında Hollanda ve Portekiz arasında sınır antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Batı Timor'un Hollanda, Doğu Timor'un Portekiz sömürgesi olduğu resmileştirilmiştir. 1896 yılına kadar Doğu Timor, Portekiz Kolonisi Macau'ya bağlı yönetilmiştir. Bu tarihten sonra ayrı bir koloni olarak yönetilen Doğu Timor, Portekiz'e karşı ilk isyanı 1910 yılında gerçekleştirmiştir. Bu isyan, koordineli olmamasına rağmen Portekiz tarafından ancak bir yıl gibi bir sürede bastırılabilmiştir¹⁴.

Doğu Timor'un stratejik öneminin ilk göze çarptığı yıllar, İkinci Dünya Savaşı dönemi olmuştur. Bu dönemde Japonya, Timor Denizini kontrol etmek ve Asya Pasifik'teki etkinliğini arttırmak için Timor adasını ilhak etmiştir. Adada bulunan Hollanda ve Portekiz güçleri Japonya'ya karşı varlık göstere-meyerek adayı terk etmek zorunda kalmıştır. Japonya'ya karşı direnişler ve açlık sonucunda 40.000 Doğu Timor insanı ölmüştür¹⁵. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Timor bağımsızlık kazanmak için çabalamış fakat Portekiz Doğu Timor'un bağımsızlığını kabul etmemiştir¹⁶. Portekiz'in tek deniz aşırı kolonisi olarak Doğu Timor, 30 yıl bağımsızlığını beklemek zorunda kalmıştır. 25 Nisan 1974 yılında Portekiz'de meydana gelen askeri darbe, Doğu Timor'un kaderini değiştirmiştir. Portekiz'in askeri yönetimi Portekiz kolonilerinin siyasi haklarını kullanabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda Doğu Timor'da siyasal partiler kurulmuştur. Timor Demokratik Birliği (Timorese Democratic Union, UDT), siyasal bir parti olarak Doğu Timor'un Portekiz ile özel ilişkilerini devam ettireceği bir bağımsızlıktan söz etmiştir. Bağım-

¹³ G.V.C. Naidu, "The East Timor Crisis", *Strategic Analysis*, 1999, Vol. 23, No.9, 1467-1480, p. 1468.

¹⁴ Anthony L. Smith, "The Role of the United Nations in East Timor's Path to Independence", *Asian Journal of Political Science*, 2001, Vol.9, No. 2, 25-53, p. 27.

¹⁵ A. Von Bogdandy, R. Wolfrum, (eds.), *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Volume 9, 2005, s.300.

¹⁶ BM'nin 1542 sayılı 15 Aralık 1960 tarihli kararı ile Doğu Timor'un kendi kendini yönetemeyen ülke statüsünü onaylamış ve Portekiz'in Doğu Timor'un yöneticisi olduğu kabul edilmiştir. Bakınız: BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Resmi İnternet Sitesi, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f06a4c.html>, Erişim Tarihi: 26.01.2012.

sızlığı Savunan Timor Devrimci Cephesi (Revolutionary Front for an Independent East Timor, FRETILIN), bir siyasi parti olarak hiçbir ülkeye bağlı olmadan Doğu Timor'un bağımsız olmasını savunmuştur. Timor Demokratik Halk Birliği (Timorese Popular Democratic Association, APODETI), Endonezya'ya yakınlığı ile bilinen bir siyasi parti olması hasebiyle, Endonezya ile bütünleşmeyi önermiştir. Doğu Timor siyasi partileri arasında yaşanan görüş ayrılığı bir bakıma seçimlerde sunulan seçenekleri yansıtmaktadır. 13 Mart 1975 yılında yapılan seçimlerde siyasal bilinç şu çerçevede olmuştur: i-) Portekiz egemenliğinde **Özerk** Doğu Timor, ii-) Portekiz Comonwealth'ine bağlı bağımsız bir Doğu Timor, iii-) Doğu Timor'un Endonezya ile bütünleşmesi. FRETILIN bu seçimlerde 55% oranında oy almıştır. FRETILIN Marksist bir partidir ve seçim propagandasında özgür bir Doğu Timor'da toprak reformu sözünü vermiştir¹⁷. Bu seçimlerde FRETILIN ve UDT en çok oy alan partiler olmuştur. FRETILIN ve UDT bağımsızlık için koalisyon yapmıştır¹⁸. Siyasi partiler arasında gizli çatışma unsurları Portekiz ve Endonezya çerçevesinde şekillenmiştir.

1975 yılı itibariyle seçim dönemi Doğu Timor'un çatışmaya en yakın olduğu zaman konumundadır. Bir bakıma bu süreçte Doğu Timor negatif barış sürecini yaşamıştır. 1975 yılının Mart ayından itibaren siyasi partiler arasında gizli çatışma unsurları görünür hale gelmiş, gerginlik artmıştır. 20 Ağustos 1975 tarihinde FRETILIN taraftarları, Doğu Timor'un başkenti olan Dili'yi ele geçirmiştir. FRETILIN'in silahlanması Portekiz tarafından sağlanmıştır. Doğu Timor'un bir iç savaşa sürüklenmesi ve bu iç savaşın bölgeye yayılma korkusu bölge devletlerini tedirgin etmiştir. 28 Kasım 1975 tarihinde FRETILIN tek taraflı olarak bağımsızlık ilan etmiştir¹⁹. Bu esnada UDT ve APODETI Endonezya ile birleşme konusunda mutabık olmuşlardır. Bunun üzerine Endonezya, Doğu Timor ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Endonezya'nın Doğu Timor ile yakından ilgilenmesinin birinci sebebi, Endonezya'nın arka bahçesi sayılacak bir yerde komünist bir yapı görmek istememesidir. Yeni bir Küba görmek istemeyen Endonezya, Komünist korkuyu kullanarak Batı'nın desteğini alabileceğini düşünmüştür. Bu noktada Endonezya'yı endişeye sevk eden ana unsur Mart seçimlerinde Marksist FRETILIN'in birinci parti olarak seçimlerden çıkmış olmasıdır. Endonezya aslında, Marksist siyasi yapılanmanın bölgede "spill over" etkisine neden olmasından **çekinmiştir**. Endonezya'nın Doğu Timor'u kontrol altına alma fikrinin diğer bir nedeni 1961'de meydana gelen ilhaktır. Portekiz sömürgesi Goa, Hindistan tarafından topraklarına katılmıştır. Bu siyasi gelişmenin uluslararası camiadan tepki almaması Endonezya'yı Doğu Timor'a yapılması düşünülen askeri bir harekât konusunda cesaretlendirmiştir²⁰. Bununla birlikte Endonezya'nın 13.000 adaya ve 300'den fazla etnik gruba sahip olduğu düşü-

¹⁷ Anthony L. Smith, a.g.m., p. 28.

¹⁸ G.V.C. Naidu, a.g.m., p. 1469.

¹⁹ *East Timor Documents*, Volumes 41-42, 3 November 1995 – 31 January 1996, p.16.

²⁰ Anthony L. Smith, a.g.m., p. 29.

nülürse Doğu Timor'un bağımsızlığını kazanmasının Endonezya içerisindeki diğer etnik gruplar arasında yayılabileceği korkusu ilhaka giden süreci başlatan diğer bir unsur olmuştur²¹.

UDT ve APODETI, 7 Aralık 1975 tarihinde Endonezya'nın askeri yardımı sonucunda başkent Dili'nin kontrolünü ele geçirmiştir²². Endonezya askerleri hava gücünü kullanarak adaya ulaşmışlardır. Endonezya'nın aday ilhak²³ ettiği ilk gün 35 kişi, ilk bir haftada ise 2000 kişi yaşamını yitirmiştir. **İlerleyen günlerde deniz çıkarması ile Endonezya başkent Dili'nin kontrolünü ele geçirmiştir.** Endonezya 17 Temmuz 1976 tarihinde Doğu Timor'u kendisinin 27. Eyaleti ilan etmiştir. Bu açıklamanın akabinde FRETILIN, Doğu Timor'un Endonezya'nın bir parçası olduğu tezini reddetmiş ve gerilla tipi savaşı başlatmıştır²⁴.

Doğu Timor Sorununun Ekonomik Arka Planı

Doğu Timor, 1974 yılından itibaren bölge ülkelerini endişeye sevk etmiştir. Bu endişenin sebebi ise, bölge ülkelerinin bağımsız bir Doğu Timor devletinin bölge istikrarını sarsabileceği yönündeki korkusu olmuştur. Avustralya, Portekiz'de meydana gelen darbeden sonra Doğu Timor'un geleceğini kendi iç kamuoyunda tartışmaya başlamıştır. Avustralya başbakanı Gough Whitlam, Avustralya'nın çok yakınında bulunan bağımsız bir Doğu Timor devletinin bölgeye en büyük tehdit olacağını ifade etmiştir²⁵. Bu süreç Avustralya'nın Doğu Timor'un Endonezya tarafından ilhak edilmesine zımnî destek vermesine sebep olmuştur. Avustralya'nın Doğu Timor sorununa müdahale etmeme isteği, Ağustos 1976'dan itibaren değişmiştir. Endonezya'nın Doğu Timor'da kontrol edilemeyecek derecede güçlü olması yani Doğu Timor'da ki hâkimiyetini pekiştirmesi ABD'yi bölgedeki kendi gücünün ve etkisinin zayıflayabileceği sebebiyle endişelendirmiştir. ABD'li üst düzey yetkililer Avustralya'yı ziyaret ederek Doğu Timor konusunun ABD'nin ve

²¹ Cüneyt Yenigün ve Selman Duran, "Endonezya: Çatışma'dan Demokrasiye", Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, *Dünya Çatışmaları*, Nobel Yayınevi, Ankara, Cilt 2, 2010, 463-499, s. 480.

²² Joseph Nevins, "Representing East Timor's Past: Structural Symbolic Violence, International Law, and the Institutionalization of Injustice", *Journal of Human Rights*, 2002 Vol.1, No.4, 523-540, p. 525.

²³ Batı Kaynaklarının büyük bir bölümü Doğu Timor Sorununu bir işgal meselesi olarak görmektedir. Bu çalışmada, Endonezya'nın Doğu Timor üzerindeki egemenliği işgal olarak değil, ilhak olarak ele alınmaktadır. İlhak kelime anlamı olarak bir devletin başka devlete ait olan veya sahipsiz bir toprak parçasını kendi ülke topraklarına katması anlamına gelmektedir. İlhak eden devletin söz konusu topraklar üzerindeki egemenliğinin tam olması ilhak olgusunu işgal, himaye ve vesayet gibi benzerlerinden ayırmaktadır. Ayrıca UDT ve APODETI'nin Endonezya ile birleşmeyi istemesi Endonezya'nın Doğu Timor'a müdahalesine sebep olmuştur, bundan dolayı Endonezya'nın Doğu Timor'u topraklarına katmasını ilhak olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Detaylı bilgi için bakınız Ülke Arboğan ve vd., *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 371.

²⁴ Paul Hainsworth, "East Timor: Indonesia's Twenty-Seventh Province?", *Regional & Federal Studies*, 1997, Vol. 7, No. 2, 120-128, p. 127.

²⁵ Katsumi Ishizuka, "Australia's Policy Towards East Timor, The Round Table: The Commonwealth", *Journal of International Affairs*, 2004-a, Vol. 93, No. 374, 271-285, p. 272.

Avustralya'nın stratejik çıkarlarını ne kadar etkilediği üzerinde durmuştur²⁶. Bu aşamadan sonra Endonezya ile bağlar kopartılmamış aksine ikili ilişkiler daha da arttırılmıştır. Avustralya, Endonezya ile ilişkilerini geliştirerek doğal kaynakların kullanımı başta olmak üzere adanın stratejik konumundan yararlanmasını sağlayacak birçok avantaj elde etmiş ve bu süreçten kârlı çıkmıştır.

Doğu Timor²⁷ dünyanın en küçük devletleri arasında olmasına rağmen, petrol ve doğal gaz rezervleri ile devletin bölgedeki stratejik önemi büyüktür. Ancak bu stratejik önemin Doğu Timor sorununun çözümüne olumlu etki yapması gecikmiştir. Doğu Timor 2012 yılı istatistikî bilgilerine göre, 558 milyon varil petrol rezervine sahiptir. Dünyanın en büyük petrol rezervine sahip 50. ülke olması Doğu Timor'un stratejik önemini arttırmıştır²⁸. Doğu Timor'un jeopolitik önemini arttıran bir diğer unsur Doğu Timor'un sahip olduğu doğalgaz rezervidir. Doğu Timor, 2006 verilerine göre 200 milyar metre küp doğal gaz rezervi ile dünyanın en büyük doğalgaz rezervine sahip 47. Ülkesidir²⁹. Doğu Timor'un nüfusunun az olması, doğal kaynakların nüfusa göre çok fazla olması, adayı yönetecek devlet teşkilatının kurulamaması gibi sebepler; başta Endonezya olmak üzere bölgedeki birçok devletin Doğu Timor sorunu ile ilgilenmesine sebep olmuştur.

Doğu Timor sorununun çeyrek asır Endonezya'nın iç meselesi olarak ele alınmasının en önemli sebebi, bölge ülkelerinin enerji kaynaklarının el değiştirmesinin bölgesel dengelere zarar vereceği kaygısı olmuştur. Bölge devletleri, buradan anlaşılacağı üzere uzun yıllar Doğu Timor'un bağımsız olacağı üzerinde değil, Endonezya'dan sonra Doğu Timor üzerine hangi devletin hâkim olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır. Bu noktada Endonezya ve Avustralya'nın Doğu Timor enerji kaynaklarının kullanımı konusunda anlaşmaya varması, bölge istikrarını büyük ölçüde olumlu etkilemiştir. Özelde ise Doğu Timor'un, Endonezya'nın bir eyaleti statüsünde kalmasına sebep olmuştur. Bu anlamda Endonezya ve Avustralya arasında imzalanan Timor Gap Antlaşması'nı incelemekte yarar vardır.

Avustralya, Endonezya'nın Doğu Timor üzerindeki siyasal otoritesini 1979 yılına kadar resmen tanımamıştır. Avustralya'nın Endonezya ile arasındaki buzları eritmesi, Endonezya'nın Gap bölgesinin doğal kaynaklarının kullanımını konusunda Avustralya'yı dâhil etme isteği sonucunda gerçekleşmiştir. Bu-

---

²⁶ Katsumi Ishizuka, a.g.m., p. 274.

²⁷ Doğu Timor'un 2010 yılı nüfusu 1.148.000'dir. Doğu Timor devleti'nin topraksal büyüklüğü 14.874 km'dir. Toprak genişliği bağlamında dünyanın en küçük ülkeleri arasındadır. Bakınız: CIA Resmi İnternet Sitesi, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tt.html>, Erişim tarihi: 16.01.2012.

²⁸ CIA Resmi İnternet Sitesi, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tt.html>, Erişim tarihi: 16.01.2012.

²⁹ CIA Resmi İnternet Sitesi, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tt.html>, Erişim tarihi: 16.01.2012.

rada ilginç nokta Endonezya'nın Doğu Timor'u ilhak etmesi uluslararası toplum tarafından kabul görmemiştir. Ayrıca uluslararası hukuk Endonezya'ya Avustralya ile Gap bölgesinin pazarlık konusu yapılması hakkını vermemiştir³⁰. Buna rağmen Endonezya ile Avustralya arasında 'Timor Gap Antlaşması' 11 Aralık 1989'da imzalanmıştır³¹. Bu imza ekonomik bağlamda önemli olmakla birlikte, ileride Avustralya ile Endonezya arasında yaşanabilecek bir doğal kaynaklar paylaşım savaşının önüne geçmesi açısından da önemli bir gelişmedir. Çünkü bu antlaşma ile Endonezya ve Avustralya, kendilerinin bölgesel güvenliğini karşılıklı olarak garanti altına almışlardır.

Endonezya ile Avustralya arasında diğer bir tartışma konusu karasularının sınırı olmuştur. 'Timor Gap Antlaşması' ile beraber Endonezya, Avustralya'nın kuzeybatı kıta sahanlığını tanımıştır. Böylece Avustralya kabul edilen kıta sahanlığında petrol ve doğal gaz arama faaliyetleri başlatmıştır. Avustralya'nın bölgenin enerji kaynaklarına yönlendirilmesi uzun vadeli etkiler doğurmuştur. 2009 yılında Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) projesi adı altında Avustralya Timor denizinde gaz araması yapmış ve iki buçuk milyon dolarlık yatırım yapmıştır³². Avustralya'nın Kuzey Batı kıta sahanlığında yapmış olduğu doğalgaz ve petrol aramaları toplam üretimine 16% katkı sağlamıştır³³.

Endonezya'nın Doğu Timor'un kaynaklarını paylaşmasına ilk itiraz Portekiz'den gelmiştir. Portekiz Hükümeti, Endonezya'nın imzalamış olduğu Gap bölgesi antlaşmasının meşru olmadığını iddia etmiştir³⁴. Öyle ki bu antlaşma Gap bölgesini ikiye bölmüştür. Böylece en çok petrolün bulunduğu A bölgesinde Endonezya ve Avustralya'nın petrol gelirlerinden eşit hak almaları kararlaştırılmıştır. Doğu Timor'a daha yakın olan C bölgesinden çıkartılan petrol gelirlerinin 90%'ünün Endonezya'ya, 10%'ünün Avustralya'ya ait olması konusunda görüş birliğine varılmıştır³⁵. Bu bağlamda Avustralya ve Endonezya'nın ortaklığında bazı petrol şirketleri bu bölgede petrol ve doğalgaz arama faaliyetlerinde bulunmak için antlaşma imzalamıştır. Bu petrol şirketlerinin başında ABD merkezli Philips Petroleum şirketi gelmektedir. Diğer şirketler İngiliz ve Hollanda ortaklığı olan Shell ve Avustralya petrol şirketi Woodside ve Broken Hill Proprietary'dir³⁶.

³⁰ Roger S. Clark, The Timor Gap: The Legality of the "Treaty on the Zone of Cooperation in an Area between the Indonesian Province of East Timor and Northern Australia", *Pace International Law Review*, Vol. 4, No. 69, 1992, 69-95, s. 74.

³¹ Roger S. Clark, a.g.m., s. 72.

³² Australian Government, 2010 Australia Overview For Applicants, *Commonwealth of Australia 2010*, p. 8

³³ Australian Government, a.g.e., p. 10.

³⁴ Katsumi Ishizuka, a.g.m., p. 271.

³⁵ Anthony Heiser, "East Timor and the Joint Petroleum Development Area", *MLAANZ Journal*, 2003, Vol. 17, 54-79, p. 59.

³⁶ Katsumi Ishizuka, *Australia's Policy Towards East Timor : Australia as Regional Hegemon ?*, United Nations University, Comparative Regional Integration Studies, 0-2004-b/1, p. 14.

Doğu Timor Millet Meclisi çıkarmış olduğu karar ile doğal kaynakların kullanımı konusunda petrol gelirlerinin büyük bölümünün Avustralya ve Endonezya'nın hakkı olmadığını, Doğu Timor tarafından petrol gelirlerinin kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Bağımsızlığa giden süreçte Doğu Timor Millet Meclisi'nin almış olduğu karar itici bir güç olmuştur. Avustralya Timor denizi petrolleri için 19 milyar dolarlık, Endonezya ise 11 milyar dolarlık yatırım yapmıştır³⁷. Dolayısıyla Doğu Timor kıta sahanlığı ve ülke sınırlarında bulunan petrol ve doğal gaz rezervleri çok önemli ekonomik değer taşımıştır³⁸.

Doğu Timor dikkatleri üzerine sadece petrol rezervleri ile çekmemiştir. Endonezya'nın ilhak döneminde Batılı güçlerden satın almış olduğu silahlar ile Batı silah sanayisi, Endonezya ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Hatta bölgeye uzak büyük devletler Doğu Timor sorununa sadece bu perspektiften bakmayı tercih etmişlerdir. Dünya politikasında baş aktör olan ABD, Doğu Timor sorununun derinleştiği dönemlerde Endonezya'ya silah satmaya devam etmiştir. ABD 1991-1999 yılları arasında Endonezya'ya 100 milyon dolar tutarında silah satmıştır. Endonezya'nın müşterisi olduğu diğer Batılı devlet ise Almanya olmuştur. Endonezya, 1991-1999 yılları arasında Almanya'dan 1.048 milyar dolar tutarında silah satın almıştır. Endonezya'nın Doğu Timor'da isyancı güçlere karşı şiddetin arttığı dönemlerde, Batılı güçlerden bu süreci kendisine ticari fırsat olarak yaratan diğer bir Batılı güç ise İngiltere'dir. İngiltere, 1991-1999 yılları arasında Endonezya'ya 503 milyon dolar tutarında silah satmıştır. Fransa'da çatışma sürecinde Endonezya'ya 32 milyon dolar tutarında silah satmıştır. Bölge devletlerinden Avustralya, Endonezya'nın askeri teçhizatlarını sağlamak için Endonezya'ya 1991-1999 yılları arasında 14 milyon dolar tutarında silah satmıştır. Endonezya'ya diğer NATO müttefikleri 10 milyon dolar tutarında silah satmıştır³⁹.

Tablo: 1 Endonezya'nın Silah İthalat Tutarı

1991-1999	Toplam Silah Satış Tutarı \$
ABD	100 Milyon
Almanya	1.048 Milyar
Fransa	32 Milyon
Avustralya	14 Milyon
İngiltere	503 Milyon

Kaynak: Sipri Arm Transfer Data Base

³⁷ Katsumi ISHIZUKA, 2004-a, a.g.m., p. 272.

³⁸ Doğu Timor 2005 yılından 2009 yılına kadar petrol ve doğal gaz geliri 5 milyar doları bulmuştur. Doğu Timor'un petrol ve doğal gaz ihracatı yaptığı ülkeler şunlardır: Avustralya (53.7%), Almanya (3.9%), Portekiz (2.9%), Brezilya (2.2%). Bakınız: Rhoda Margesson, Bruce Vaughn, *East Timor: Political Dynamics, Development, and International Involvement*, Congressional Research Service, 17 June 2009, s. 21.

³⁹ Sheila Nair, "Human Rights, Sovereignty, and the East Timor 'Question'", *Global Society*, 2000, Vol.14, No.1, 101-126, p. 112.

Uluslararası Toplumun Çatışmaya Müdahalesi

Doğu Timor bağımsızlığını 21. Yüzyılın başında kazanmış eski bir koloni olarak yaklaşık çeyrek asır Endonezya'nın hâkimiyeti altında yaşamıştır⁴⁰. Doğu Timor'da Endonezya'nın egemenlik tahsis etme süreci insan hakları ihlallerine sebep olmuş ve binlerce kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Doğu Timor'da yaşananları Noam Chomsky şu şekilde yorumlamıştır⁴¹: “Doğu Timor’dan altı ay önceki Kosova vakasından farklı olarak, hiçbir devlet (ABD dâhil) Doğu Timor’a güçlü bir askeri müdahaleyi savunmadı. Endonezya’nın güçlü bir orduya sahip olması, yakındaki Çin’in böyle bir müdahaleye şiddetle karşı çıkacak olması...” Noam Chomsky bu cümlelerle Endonezya askerlerinin yapmış olduğu katliamların Batı tarafından seyredildiğini belirtmektedir⁴². Chomsky, Batı’nın Doğu Timor’u sahiplenmediğini iddia etse de Vatikan Doğu Timor’un bağımsızlığına giden süreçte çoğu büyük devletten daha önemli bir rol oynamıştır. Vatikan’ın Doğu Timor’a ilgisi 1940 yılında Portekiz ile yapmış olduğu anlaşma ile başlamıştır. Bu anlaşma ile Doğu Timor kilisesi, devlet nezdinde vergiden muaf olma ve kilise mensuplarına ayrıcalıkların tanınması gibi bazı avantajlar elde etmiştir⁴³. Vatikan Doğu Timor’un Endonezya hâkimiyeti altına girmesini kabul etmemiştir. Ancak Vatikan Doğu Timor’un bağımsızlığı konusunda hemen harekete geçememiş; Endonezya’nın Doğu Timor’a müdahalesinin akabinde bir süre beklemiştir. Bunun en önemli sebebi Endonezya’nın büyük bir Müslüman nüfusa sahip olmasıdır. Vatikan Müslüman dünya ile karşı karşıya gelmekten çekinmiş olsa da; Doğu Timorluların devlet idaresinde önemli mevkilerde olması da bu süreçte Doğu Timorluların mağdur olduğu algısını zayıflatıcı etki yapmıştır⁴⁴. İlerleyen süreçte ise Doğu Timor’da insan hakları ihlallerinin artması Vatikan’ın BM nezdinde daha aktif rol almasını sağlamıştır. Papa, Vatikan’a bağlı bütün rahiplere seslenerek Doğu Timor’un bağımsızlığını desteklemelerini istemiştir. Bu bağlamda BM, Vatikan’ın etkili propagandası sonucunda 1980 yılında Doğu Timor’un “işgal” edildiğini kabul etmiştir. 1989 yılında Papa John Paul II, Doğu Timor’u ziyaret ederek BM’nin Doğu Timor sorunu konusunda daha aktif olması gerektiğini belirtmiştir⁴⁵. Vatikan Doğu Timor’un bağımsızlığı konusunda açıktan destek vermekle birlikte

⁴⁰ A. Von Bogdandy, R. Wolfrum, (eds.), *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, içinde Markus Benzing, “Midwifing a New State: The United Nations in East Timor”, Volume 9, 2005, p. 297.

⁴¹ Noam Chomsky, *Batı’nın Yeni Standartları, Kosova, Doğu Timor ve Dünyaya Hükmeden “Yeni Kuşak”*, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul: Everest Yayınları, 2003, s. 22.

⁴² Noam Chomsky, a.g.e., s. 28.

⁴³ Alyna J. Lyon, “The Activist Catholic Church in Independent East Timor: The Church is not a Political Institution.”, *World International Studies Committee, Annual Conference*, Porto, Portugal, August 17, 2011, 1-18, p. 6.

⁴⁴ Joel Andersson, *Realpolitik and Resistance - The Birth Pangs of Timor Loro Sa’e* -Lund University Department of Sociology, Master’s Programme in East and Southeast Asian Studies, İsveç, 2001, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), p.54.

⁴⁵ “Self Determination”, <http://www.cavr-timorleste.org/chegaFiles/finalReportEng/07.1-Self-Determination.pdf>, Erişim tarihi: 14.08.2013.

Müslüman Endonezya hâkimiyeti altında Hristiyan Doğu Timor'un yaşayamayacağını belirtmiştir. Burada ilginç nokta Batı Timor'un Müslüman olması sebebiyle Endonezya hâkimiyeti altında olmasına itiraz edilmezken, Doğu Timor'un Hristiyan olması Vatikan'ın ve BM'nin tavrının Doğu Timor'un bağımsızlığı konusunda netleşmesine sebep olduğu iddia edilebilir.

Asya'da ekonomik krizin baş göstermesi ve uluslararası toplumun Doğu Timor sorunu ile daha fazla ilgilenmesi, Endonezya Cumhurbaşkanı Suharto'nun istifa etmesine sebep olmuş ve yerine Jusuf Habibie geçmiştir. 28 Ocak 1998 tarihinde Habibie, BM ve Portekiz Temsilcileriyle bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme Endonezya'nın Doğu Timor Sorunu'na çözüm önerisini oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanı Habibie, Doğu Timor'a özerklik verilmesini önermiştir. Doğu Timor'un tutuklu lideri Xanana Gusmao, özerklik önerisinin sorunun tamamen çözümünü sağlamayacağını ifade ederek öneriyi reddetmiştir. Habibie'nin özerklik önerisine, BM başta olmak üzere, Doğu Timor için Asya Pasifik Koalisyonu Konseyi (The Council of the Asia-Pacific Coalition for East Timor, APCET) karşı çıkarak Doğu Timor'un self determinasyon hakkının kullandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu süreç sonunda 30 Ağustos 1999'da Doğu Timor'da bağımsızlık için referandum yapılması kararı Habibie tarafından kabul edilmiştir. Yapılan referanduma kayıtlı seçmenlerin %98.6'ı katılmıştır. Doğu Timor Halkı'nın %78.5'i bağımsızlıktan yana oy kullanmıştır⁴⁶.

İnsani müdahale kavramı normatif düşüncenin uluslararası toplumdaki dönüşümün barometresi konumundadır⁴⁷. Bu bağlamda Batının büyük güçleri, Soğuk Savaş döneminde Endonezya Cumhurbaşkanı Suharto'nun Doğu Timor'da insan hakları ihlallerine devam etmesine yeşil ışık yakarken, Soğuk Savaş sonrasında Doğu Timor'da yaşananların gayri insani olduğunun farkına varmış, ışığın rengini kırmızıya çevirmiştir⁴⁸. Akabinde 20. Yüzyılın sonlarına doğru uluslararası toplum, Doğu Timor Sorunu'nu gündemine almış ve insani müdahale kavramı, Doğu Timor'u içerecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır⁴⁹.

Endonezya barış gücü önerisinin içeriğini bölgesel örgütler aracılığıyla ile doldurmaya çalışmış, Doğu Timor'da barış gücünün oluşturulmasına ASEAN'ın yardımcı olabileceğini iddia etmiştir. Endonezya, Doğu Timor'da Asya Gücü'nün barışı sağlayabileceğini ifade etmiştir. Bu plan Birleşmiş Milletler tarafından reddedilmiştir. Böylece ASEAN'ın Doğu Timor Sorunu ile yakından ilgilenmesine uluslararası toplum tarafından müsaade edilmemiştir. Bir bakıma Asya-Pasifik'te yer alan Doğu Timor'un geleceği Batı tarafından şekillendirilmiştir. Ada'da çatışmanın devam etmesine rağmen,

⁴⁶ Cüneyt Yenigün ve Selman Duran, a.g.m., s. 473.

⁴⁷ Nicholas J. Weheeler, Tim Dunne, "East Timor and the New Humanitarian Interventionism", *International Affairs*, 2001, Vol. 77, No.4, 805-827, p. 806.

⁴⁸ A.g.m.

⁴⁹ A.g.m.

çatışmayı önleyecek askeri bir birimin oluşturulamaması bölge ülkelerinden Avustralya'nın barış gücü oluşturulmasında aktif rol almak istemesiyle yeni bir süreci şekillendirmiştir. Avustralya'nın barış gücü olma isteğinin en önemli sebeplerin birisi, kendi arka bahçesi sayılabilecek bir ülkeyi kontrol altında tutma isteğinden kaynaklanmaktadır. Avustralya'nın aktif olma isteğinin bir diğer amacı; Doğu Timor'un çatışmanın temel öznesi olmaya devam etmesinin bölgeyi daha da istikrarsızlaştıracağı endişesinden kaynaklanmaktadır⁵⁰. Avustralya önderliğinde oluşturulan Uluslararası Barış Gücü, (The International Force for East Timor, INTERFET), 15 Eylül 1999 tarihinde BM tarafından onaylanmıştır. Yaklaşık 8000 kişilik barış gücü askerinin 4500 askerini Avustralya karşılayarak lider ülke olmuştur. Barış gücüne 20 ülke destek vermiştir⁵¹. BM, Doğu Timor müdahalesiyle, Doğu Timor'da yaşayanlar arasında uzlaşmayı sağlayarak milli birliği oluşturmayı hedeflemiştir. Milli birliği koruyacak silahlı güçlerin oluşturulması ve gelişimini sağlamak da Doğu Timor'a gelen BM güçlerinin diğer temel hedefi olmuştur⁵².

Doğu Timor'da barışı sağlamak için adaya gelen Barış Gücü ilk silahlı çatışmayı isyancı militanlarla değil, bir yanlış anlaşılma sonucunda Endonezya askerleri ile yaşamıştır. Barış Gücü ve isyancılar arasında ilk silahlı çatışma 19 Ekim 1999 tarihinde gerçekleşmiştir. 20 isyancı Barış Gücü askerlerine saldırmış ve üç asker hayatını kaybetmiştir. Mayıs 2000'de 170 milis kendi hakimiyet bölgelerinde Barış Güçleri'nin hâkim olmasını istememeleleri sebebiyle, Batı Timor sınırında Barış Gücü askerleri ve milisler arasında çatışmalar yaşanmıştır⁵³. Bu süreç Haziran 2001 yılına kadar yoğunluğunu korumuştur. Doğu Timor'un güvenli hale getirilmesi için en önemli aracın Barış Gücü olduğunun altını çizmeliyiz. Barış Gücü'nün adanın güvenliğini sağlaması ile beraber, Batı Timor'a göç etmek zorunda kalan Doğu Timorluların evlerine dönmelerine izin verilmiştir. Böylece adaya geri dönüşler başlamıştır. İsyancı güçlere karşı Barış Gücü'nün adada hâkimiyeti ele alması, Endonezya askerlerinin de geri çekilme sürecini başlatmıştır⁵⁴. Doğu Timor sorunun önemli bir tarafı olan Endonezya'nın adadaki egemenliği Barış Gücüne bırakması ile birlikte çatışmanın dönüşümü için en önemli adım atılmıştır. Çatışmanın dönüşüm sürecine olumlu katkı yapabilecek diğer bir adım ise tam bu süreçte es geçilmiştir. BM raporlarında Ocak 1999'dan itibaren yani Doğu Timor'un kontrolünün Barış Gücü'nün eline geçmesinin akabinde, insan hakları ve savaş suçlarını ele alabilecek uluslararası bir mahkeme kurma önerisinde bulunulmuştur. Fakat ABD, uluslararası bir mahkeme konusunda istekli davranmamıştır⁵⁵.

⁵⁰ Anthony L. Smith, a.g.m., p. 39.

⁵¹ Anthony L. Smith, a.g.m., p. 40.

⁵² Olav Ofstad, *Reconciliation and Conflict Resolution in East Timor*, Oxford Institute for Ethics, Law, and Armed Conflict, Nisan 2012, p. 21.

⁵³ Shalini Chawla, "Shaping East Timor: A dimension of United Nations Peacekeeping", *Strategic Analysis*, 2001, Vol. 24, No. 12, 2291-2303, p. 2298.

⁵⁴ Anthony L. Smith, a.g.m., p. 41.

⁵⁵ Noam Chomsky, a.g.e., p. 59.

Birleşmiş Milletler Geçici Yönetimi (United Nations Transitional Administration in East Timor, UNTAET) 25 Ekim 1999⁵⁶ - 20 Mayıs 2002 tarihleri arasında yani Doğu Timor bağımsızlığını alıncaya kadar geçiş sürecini yönetmiştir. UNTAET yalnızca sivil bir oluşum değildir. UNTAET'in askeri birimi yaklaşık 8950 askerden oluşmaktadır⁵⁷. UNTAET aracılığıyla BM Doğu Timor'da otoritesini arttırmıştır⁵⁸. UNTAET, Doğu Timor'un devlet alt yapısının oluşturulması için yaklaşık 3 yıl görevini sürdürmüştür. UNTAET bu görev süresince, Dünya Bankası aracılığıyla Doğu Timor'un alt yapısının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda Doğu Timor'un yerel yönetiminin güçlendirilmesi için Dünya Bankası fon sağlamıştır⁵⁹. UNTAET yerel yönetimlerin güçlendirilmesiyle birlikte sivil savaş sonrası, demokratik seçimlere uzanan sürecin temelini hazırlamıştır. Başka bir deyişle Birleşmiş Milletler, başarısız devlet (failure state) olarak ortaya çıkabilecek bir yapının Doğu Timor'da meydana gelmesini önlemek amacıyla UNTAET'i oluşturmuştur⁶⁰. Bu süreçte UNTAET'in yaşamış olduğu en büyük ikilem yerel dinamikler ile etkileşimin kaybedilmesi riski olmuştur. UNTAET'in otoriter bir tavır takınması sonucunda yerel yönetimlerle problemler yaşamıştır⁶¹. Bu ikilem demokratik sürecin uzamasına sebep olmuştur. Bu bağlamda BM, Bosna'da olduğu gibi Doğu Timor'da da sivil ölümlerini önleyememiştir. Fakat BM, bu süreçte 1990'lı yıllardan ders alarak siyasal geçiş dönemlerinde siyasal alt yapının oluşturulmasının çatışmayı önleyeceği kanaatine varmıştır. Bu değişim aslında Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen yeni düzeni de yansıtmaktadır.

Doğu Timor bağımsızlığa giden ilk resmi adım, kurucu meclisin seçilmesi için 30 Ağustos 2001 yılında atılmıştır. Bu seçim Doğu Timor tarihinde ki ilk demokratik seçimdir. Doğu Timor halkı tarihinde ilk defa kendisini yönetecek kişileri seçmiştir⁶². Bağımsız Doğu Timor Anayasa çalışmaları kurucu meclisin çalışmaları ile taslak anayasa çalışmaları olarak başlamıştır. Nisan 2002 tarihinde yapılan genel seçimlerde Xanana Gusmão, Doğu Timor'un ilk Cumhurbaşkanı olmuştur⁶³ 27 Eylül 2002'de Doğu Timor, BM'ye 191. Üye ülke olarak Timor Leste adı ile kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler Doğu Timor Destek Misyonu, (The United Nations Missions of Support in East Ti-

⁵⁶ BM 1272 nolu kararı ile UNTAET, Doğu Timor'un geçiş hükümeti kurulmuştur. Bakınız: Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sitesi, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/etimor/docs/9931277E.htm>, Erişim tarihi: 25.01.2013.

⁵⁷ Markus Benzing, a.g.m., p. 300.

⁵⁸ Jarat Chopra, "Building State Failure in East Timor, Development Change", *Institute of Social Studies*, 2002, Vol. 33. No.5, 979-1000, p. 984.

⁵⁹ Jarat Chopra, a.g.m., p. 985.

⁶⁰ A.g.m.

⁶¹ Jarat Chopra, "The UN's Kingdom of East Timor", *The International Institute for Strategic Studies*, Vol. 42., No. 3, Autumn 2000, 27-39, p. 31.

⁶² Doğu Timor Kurucu Meclisi Ağustos 2001'de 88 üye ile oluşturulmuştur. Daha sonraki süreçte Parlatmentonun üye sayısı 65'e düşürülmüştür. Bakınız: Rhoda Margesson, Bruce Vaughn, a.g.e., p. 9.

⁶³ Markus Benzing, a.g.m., p. 305.

mor, UNMISSET), 17 Mayıs 2002 tarihinde 1410 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı ile kurulmuştur. Bu karar ile UNTAET'in yerini UNMISSET almıştır. UNMISSET'in oluşturulmasının en önemli amacı Doğu Timor'un yönetim yapısının güçlendirilmesi ve politik istikrarın sağlanmasıdır. UNMISSET, Doğu Timor'un polis gücünün oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Buradan da anlaşılacağı gibi, UNMISSET, Doğu Timor'un hukuksal alt yapısının⁶⁴ oluşturulmasına ve Doğu Timor'un iç güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olmak için kurulmuştur⁶⁵. UNMISSET görevine, Birleşmiş Milletler Doğu Timor Temsilciliği, (The United Nations Office in Timor-Leste, UNOTIL) Mayıs 2005 yılında göreve başlayıncaya kadar devam etmiştir. UNOTIL Doğu Timor'da görevlendirilen diğer BM ekiplerinden sivil olması hasebiyle farklılık göstermektedir. UNOTIL deyim yerindeyse devlet alt yapısının güçlendirilmesi için gönderilmiştir. 45 BM uzmanı, Doğu Timor'da tam anlamıyla oluşturulamayan devlet kademelerinin kurulması ve geliştirilmesi için görevlendirilmiştir. Doğu Timor devleti inşa edilirken; UNOTIL ekibinde yer alan 10 insan hakları uzmanı Doğu Timor devlet birimlerinin insan haklarına duyarlı şekilde dizayn edilmesine yardımcı olması için görevlendirilmiştir⁶⁶. Buna rağmen Bağımsızlık sonrasında Doğu Timor'un iç karışıklıkla karşılaşması önlenememiştir.

Doğu Timor'un iç güvenliğinin sağlanması için kurulan Doğu Timor Ulusal Polis Birimi, National Police of East Timor (PNTL) ve Doğu Timor Savunma Gücü, The Timor Leste Defence Force (F-FDTL) bağımsızlıktan dört yıl sonra yetki çatışması içine girmiştir. Zayıf bir devlet olarak dünyaya gelen Doğu Timor devleti en önemli sınavını Nisan-Mayıs ayları içerisinde, 2006 yılında vermiştir. Bu dönemde Doğu Timor neredeyse kısa süreli bir iç savaş yaşamıştır. 9 Ocak 2006 yılında 159 F-FDTL askeri, ordu içinde ayrımcılık ve kötü koşullar sebebiyle Cumhurbaşkanına dilekçe göndermişlerdir. Dilekçeleriyle yeterince ilgilenilmediğini iddia eden F-FDTL askerlerinin bir bölümü kırlarını terk etmiştir. Geride kalan F-FDTL askerlerinin de silah bırakan arkadaşlarını desteklemesi sürecin gerginliğini arttırmıştır. Sorunun çözülmesi için 2 milletvekili ve F-FDTL yetkililerinin de bulunduğu bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon 12-17 Şubat tarihleri arasında görev yapmış fakat sonuç alamamıştır⁶⁷. Doğu Timor'da krize giden süreçte

⁶⁴ Doğu Timor'un Endonezya rejiminden ayrıcalık sağlamış kesimler aracılığı ile ilhak döneminde hukuk sistemi yürütüldüğü için Doğu Timor'a ait bir hukuk sisteminden ve hukuk literatüründen bahsetmek mümkün değildir. Hukuk literatüründen oluşmamasının bir diğer sebebi ise hukuki belgelerin çoğunun Endonezya'nın ilhak döneminde yakılması ve yok edilmesidir. BM, 1272 sayılı kararı ile hukuk alt yapısının oluşturulması için ayrıca önem göstermiştir. Bakınız: Hansjörg Strohmeyer, "Collapse and Reconstruction of a Judicial System: the United Nations Missions in Kosovo and East Timor", *The American Journal of International Law*, 2001, Vol. 95, No.46, 46-63, p. 50.

⁶⁵ BM Resmi İnternet Sitesi, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmiset/mandate.html>, Erişim tarihi: 27.01.2012.

⁶⁶BM Resmi İnternet Sitesi, <http://www.un.org/News/Press/docs/2005/sc8371.doc.htm>, Erişim tarihi: 27.01.2012.

⁶⁷ *Report of the United Nations Independent Special Commission of Inquiry for Timor-Leste*, Geneva, October 2006, p. 21.

Doğu Timorlu politikacıların BM'yi Doğu Timor'da daha fazla görmek istememeleri sorunun görünmeyen sebebi konumundadır⁶⁸. Krizin çözülememesi iç savaş tehlikesini arttırmıştır. Bu esnada isyan eden F-FDTL askerleri; sivil halktan Doğu'da yaşayanlara Doğu Timor devletinin daha iyi imkânlar sağladığına, Batı'da yaşayan Doğu Timor vatandaşlarının ise imkânsızlıklar içinde yaşadığına dair propaganda yaparak kısa sürede taraftar bulmuşlardır. Nisan 2006'dan itibaren Doğu Timor sokaklarında günlerce protesto gösterileri yapılmıştır. 24-28 Nisan 2006 tarihlerinde F-FDTL yanlısı göstericiler eylemlerine devam etmiş, PDTL askerlerine saldırılar gerçekleşmiştir. PDTL olayları kontrol edememiş ve de kriz, şiddetli kriz seviyesine çıkmıştır. 29 Nisan 2009 tarihinde 60 kişi F-FDTL tarafından katledilmiş ve ülkede iç savaş başlamıştır⁶⁹. Doğu Timor'un 10 Batı ili Hükümet'i boykot etmiş, F-FDTL'yi desteklemiştir. Bu gelişme ile beraber binlerce kişi tutuklanmış ve iç savaş derinleşmiştir. Mayıs ayı süresince protestolar devam etmiştir. 24 Mayıs günü F-FDTL, PDTL'nin merkezine bir saldırı düzenlemiştir. Bu saldırıda 8 tane PDTL askeri ölmüştür. İç savaşın büyümesi üzerine Doğu Timor, BM Barış Gücü'nden yardım istemiştir⁷⁰. Başkent Dili ve Doğu Timor'un 10 ilinde meydana gelen bu ayaklanma sonucunda 150.000 kişi yerinden olmuş, yüzlerce sivil hayatını kaybetmiştir. Olayların başlamasının akabinde göçmen kamplarının sayısı yüzde üç yüz artmış, 1650 ev yağmalanmıştır⁷¹. Doğu Timor devletinin yaşamış olduğu bu isyan, bağımsızlık sonrasında Doğu Timor'un zayıf siyasi yapılarını geliştiremediğini gösteren çok önemli bir örnektir. F-FDTL'nin yerel halktan destek almasına rağmen, iç güvenliği sağlamak için kurulan PDTL'nin halk tarafından kabullenilememesi BM'nin devlet inşa etme sürecinde zayıf yanını oluşturmuştur.

F-FDTL dış güçlere karşı Doğu Timor'u korumak için kurulmuştur. F-FDTL'nin ilk fırsatta, merkez binasında BM bayrağı taşıyan iç güvenlikten sorumlu PDTL birliklerine saldırması, yerli askerler ile BM destekli kuvvetleri çatışmaya sürüklemiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere; BM'nin Doğu Timor'un siyasi birimlerinin kurulması ve geliştirilmesinde yavaş davranması Doğu Timor'u Batı ve Doğu olarak ayrılmanın eşiğine getirmiştir. 2006 olayları tazeliğini korurken 2008 yılında, 2006 yılındaki olayların baş aktörleri tekrar sahneye çıkmıştır. Eski bir asker olan Alfredo Reinado, 2006 yılında yaşanan olayların baş aktörlerinden biri olması dolayısıyla hükümet güçleri tarafından tutuklanmıştır. Tutuklanmasından bir ay sonra Alfredo Reinado hapisneden kaçmıştır. Doğu Timor'un dağlık bölgesine çekilen Reinado ve arkadaşları ile birlikte isyancı bir hareket başlatmışlardır. Bu süreçte kendisine özellikle gençlerden taraftar bulan Reinado ve arkadaşları 11 Şubat 2008 yılında Doğu Timor Başkanı Jose Ramos-Horta'ya saldırmış, bu saldırı sonucunda Başkan yaralanmıştır. Sonrasında başlatılan operasyon

⁶⁸ Olav Ofstad, a.g.e., p.16.

⁶⁹ Olav Ofstad, a.g.e., p. 28.

⁷⁰ Olav Ofstad, a.g.e., p. 36.

⁷¹ Olav Ofstad, a.g.e., p. 42.

sonucunda Reinado ve arkadaşları yakalanmıştır⁷². Doğu Timor'da yaşanan yerel başkaldırıları, Doğu Timor devletinin ülke sınırları içerisine kontrolünü olumsuz etkilemiştir.

BM, Doğu Timor'da meydana gelen iç çatışmaların önüne geçmek için 2009 Ocak ayında konu ile ilgili rapor hazırlamıştır. Bu raporda, Doğu Timor'daki en önemli eksikliğin oluşturulan kurumların sorunların çözümüne dair halk ile yeterli derecede irtibata geçememesi olduğu söylenebilir. Toplumsal kamplaşma ve şiddet eğiliminin asıl sebebinin adalet sistemini yönetecek mekanizmaları yeterli seviyeye getirememesi olduğunun altı çizilmiştir⁷³. İç güvenlik birimlerinin ve dış güvenliği sağlayacak birimlerin yetki çatışması yaşaması ve görev tanımlarının muğlak kalması Doğu Timor'un zayıf devlet statüsünün devam etmesine neden olmuştur. Bu bağlamda BM Barış Gücü'nün adaya müdahalesi dâhil olmak üzere, adada kalma ve çekilme sürecinin zamanlamasını planlayamaması adada çatışmaya yerel grupların da dahil olmasına sebep olmuştur. BM Barış Gücü'nün Doğu Timor Sorunu'ndan çıkartacağı en önemli ders, oluşturulacak birimlerin bölge halkı ile iletişim kanallarını açık tutması gerektiğidir.

Doğu Timor Sorunun İnsan Hakları Boyutu

Endonezya adayı topraklarına katıncaya kadar, Doğu Timor'da yaşayanları kapsayan bütüncül bir etnik bir kimlik var olmamıştır. Melanesian ve Austronesian göçü Doğu Timorluların etnik kökenini oluşturmuştur. Doğu Timor'da 11 yerel dil bulunmaktadır. Doğu Timor'da konuşulan yerel diller Austronesian ve Papuan ailesindedir⁷⁴. Endonezya'nın adayı ilhak etmesi yerel değerlere daha fazla sahip çıkılmasında ve "Doğu Timor" kimliği altında bütün Doğu Timor'un Endonezya'ya karşı bir araya gelmesinde etkili olmuştur. Doğu Timor halkı kimliğini bulurken birçok insan hakları ihlalleri ile karşılaşmıştır. Kısaca Portekiz, Doğu Timor'un kültürel kimliğinin kendi dili, dini, kültürü **çerçevesinde şekillenmesine** neden olmuştur. Bu konuda Endonezya'nın tavrı ise adaya askeri müdahalesinden kaynaklanan militarist korku olarak, Doğu Timorluların zihnine işlemiştir⁷⁵.

Kontrolü ele geçiren Endonezya askerleri, silahlı gruplar halinde köylerde birçok insanı öldürmüştür. 1976 yılında askerler tarafından Lakmanas'ta 1000 köylü öldürülmüştür. Yine aynı yıl içerisinde Bobonaro yakınlarında 1.200 Doğu Timorlu hayatını kaybetmiştir. Endonezya'nın adayı ilhakının birinci yılında 60.000 kişinin öldüğü iddia edilmektedir⁷⁶. 1970-1980 yılları arasında

⁷² Henri Myrntinen, a.g.m., p. 230.

⁷³ Ben Dolven, Rhoda Margesson, Bruce Vaughn, *East Timor: Political Dynamics, Development and International Involvement*, Congressional Research Service, July 2012, p. 14.

⁷⁴ Ryokko Hattori, Matias Gomes, Frances Ajo, Nelson Belo, *The Ethnolinguistic Situation in East Timor*, East-West Center Working Papers, No.5, 2005, p. 2.

⁷⁵ Ryokko Hattori, Matias Gomes, Frances Ajo, Nelson Belo, a.g.e., p. 3.

⁷⁶ *East Timor, 2006 Annual Report*, EAAF, p. 62.

200.000 sivilin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. 1983 yılında Ossu şehrinde 1000 sivil hayatını kaybetmiştir. FALINTIL milislerinin 16 Endonezya askerini öldürmesi sonucunda şiddetin boyutu değişmiştir. Endonezya askerleri, bu kaybın intikamını almak için Doğu Timorlu kadınlara saldırmış ve birçok kadın tecavüze uğramıştır⁷⁷. Endonezya ilhakına karşı direnişi gerçekleştiren FALINTIL ise 4000 mensubunu yani toplam üyesinin 80%'i kaybetmiştir⁷⁸.

Endonezya askerlerinin yapmış olduğu katliamların en çok tepki alanı Santa Cruz katliamıdır. 12 Kasım 1991 tarihinde silahsız 3000 sivil, iki hafta önce Endonezya askerleri tarafından öldürülen demokrasi yanlısı aktivist Sebastiao Gomes Rangel'i anmak için Santa Cruz mezarlığında bir araya gelmiştir. Endonezya askerleri toplanan sivil vatandaşların üzerine rastgele ateş açmış ve farklı STK'ların sayılarına göre 100-250 arası kişi hayatını kaybetmiştir. Açılan ateş sonucunda yaralanan kişiler iddialara göre, Endonezya askerleri tarafından öldürülmüştür. Endonezya'ya bağlı Doğu Timor devlet yetkililerinin yaralıları ve ölenler hakkında aileleri bilgilendirmemesi, uluslararası toplumdan çok tepki almıştır⁷⁹. Bu bağlamda Santa Cruz olayının yaşandığı günlerde Doğu Timor'da görev yapan birçok gazeteci de ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır⁸⁰. Jill Joliffe ve Rui Araujo gibi dönemin önemli gazetecilerinin ülkeye girmesine izin verilmemiştir⁸¹.

---

⁷⁷ James Dunn, *Crimes Against Humanity in East Timor, January to October 1999 Their Nature and Causes*, Dili, 2001, s. 18.

⁷⁸ Anthony L. Smith, a.g.e., p. 29.

⁷⁹ *East Timor, 2006 Annual Report*, a.g.e., p. 63.

⁸⁰ "East Timor", https://www.cpi.org/attacks99/asia99/East_Timor.html, Erişim tarihi: 14.08.2013. Ayrıca Bakınız Endonezya yetkililerinin Santa Cruz Katliamına verdikleri tepkiler için, Amnesty International, *East Timor the Santa Cruz Massacre*, 14 November 1991, AI Index: ASA 21/23/91, p. 4.

⁸¹ *East Timor, 2006 Annual Report*, a.g.e., p. 62.

Tablo: 2 Farklı Kaynaklarda Doğu Timor**Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı**

YIL	A KAYNAĞI	B KAYNAĞI	C KAYNAĞI
1970	609.477	-	-
1977	-	704.000	-
1978	-	720. 000	-
1980	-		555.350
1982	-	790. 000	-
1983	-	620. 000	-
1984	-	640. 000	-
1985	-	660. 000	-
1986	-	680. 000	-
1987	-	690. 000	-
1988	-	710. 000	-
1989	-	720. 000	-
1990	-	750.000	747.557
1991	-	744. 000	-
1992	-	799. 000	-

Kaynak: *East Timor Documents*, Volumes 41-42. November 3, 1995 - January 31, 1996, p. 20.

Doğu Timor'da katliamlar sebebiyle nüfus artışı sınırlı olmuştur. Nitekim, 1970-1975 arası Portekiz döneminde Doğu Timor'un nüfusu 609.477'dir. Doğu Timor'un iç savaşa en yakın dönemi olan 1977 yılında ise Doğu Timor'un nüfusu 704.000 olmuştur. 1970-1992 yılları arasında Doğu Timor'un nüfusu yılda ortalama 8636 kişi artmıştır. 1999 yılında 1200-1500 Doğu Timorlu, yargısız infaza maruz kalmıştır. 1999 yılında hayatını kaybedenlerin büyük bölümü işkenceler sonucunda yaşamını kaybetmiştir⁸². Doğu Timor'da yaklaşık olarak çeyrek asır süren çatışma 250 bin kişinin yaşamına mal olmuştur. Doğu Timor'un 1970-1975 yılları arasında nüfus artış hızı 2,2 olmuştur. Endonezya'nın adayı ilhakından sonra Doğu Timor'un nüfus artış hızı 1975-1981 yılları arasında 1,1'e düşmüştür⁸³. İlhak sonrasında zorunlu göç ve ölümlerden dolayı Doğu Timor'un nüfus artışı beklenilenin altında gerçekleşmiştir⁸⁴.

⁸² Geoffrey Robinson, *East Timor 1999, Crimes Against Humanity*, *University of California Los Angeles*, July 2005, p. 40.

⁸³ Ben Kiernan, "The Demography of Genocide in Southeast Asia", *Critical Asian Studies*, 2003, Vol.35, No.4, 585-597, p. 594.

⁸⁴ *East Timor Documents*, a.g.e., p. 19.

Doğu Timor'da yaşanan bir diğer insan hakları ihlali din konusunda olmuştur. Doğu Timor'un nüfusunun büyük çoğunluğu Katolik Hıristiyan'dır. Endonezya'nın Doğu Timor'u ilhak etmesi ile birlikte Doğu Timor'un dini kimliğinin tehlikeye girdiği iddiası dillendirilmiştir. Buna kanıt olarak Doğu Timor'da bulunan bölgesel kiliselerin sayısının uzun yıllar yeterince artmaması gösterilmiştir. 1978 yılında 19 tane olan Kilise sayısı 1981 yılına kadar değişmemiştir. 1982 yılından 1987 yılına kadar toplam kilise sayısı 19'dan 21'e çıkmıştır. 1988 yılında 21 olan kilise sayısı 24'e çıkmış, 1992 yılına kadar Doğu Timor'da kilise sayısı 24 olarak kalmıştır. 1992 yılında kilise sayısı 25 olmuştur. Kilise sayısının geçen yıllara rağmen çok fazla artmamasının sebebi, Endonezya askerlerinin kilise ve papazları toplumla iç içe görmek istememesi olarak kaynaklandığı iddia edilmiştir⁸⁵.

Endonezya'nın, Doğu Timor halkının dini inançlarını rahatça yaşamasına müdahale etmesi tepkiyle karşılanmıştır. 1970 yılında Doğu Timor'un nüfusu yaklaşık olarak 600.000 olmasına rağmen, Katolik Hıristiyanların sayısı 150.000 kişi olarak kaydedilmiştir. Endonezya'nın adayı ilhak etmesinin hemen ardından 1980 yılında adanın toplam nüfusu 550.000 kişi iken, Katolik Hıristiyanların sayısı 450.000'e çıkmıştır. 1992 yılına gelindiğinde Doğu Timor'un nüfusu 800.000'e yaklaşmış, Katolik sayısı ise 675.000'e yükselmiştir⁸⁶. Bu bilgilere göre; Doğu Timor halkının ilhaktan önce ortak bir kimliğinden bahsetmek mümkün olmazken; ilhaktan sonra Doğu Timor halkının kimliği Katolik Hıristiyanlık ile bütünleşmiştir.

Doğu Timor'da iç savaşın görünen sonuçlarından bir diğeri de zorunlu göçlerdir. Doğu Timor'da yaşayan 250.000 kişi, Endonezya yönetimi tarafından zorunlu göçe maruz bırakılmıştır. Göçe maruz bırakılan Doğu Timorluların büyük bölümü Endonezya hâkimiyeti altında olan Batı Timor'a yerleşmiştir. Batı Timor ve Endonezya'da oluşturulan kamplarda yerlerinden edilen Doğu Timorlular, zor şartlarda yaşamak zorunda kalmıştır. Bu kamplarda özellikle kadınlara yönelik şiddet ve cinsel suçlar artmıştır. 2007 yılı itibariyle bu kamplarda 64.000 Doğu Timorlu hayatını sürdürmeye çalışmaktadır⁸⁷. Endonezya yönetiminin kırsal kesimde yaşayan Doğu Timorlu köylüleri göç ettirmeye yönelik baskıları, Doğu Timorluların korku altında yaşamalarına sebep olmuştur. Bunun sonucunda köylüler yerleşim yerlerini değiştirerek dağlarda yaşamaya başlamıştır⁸⁸. UNMİSET ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği işbirliği aracılığıyla Mayıs 2002'den itibaren Doğu Timor'dan göç eden mültecilerin ülkelerine geri dönmeleri için yoğun çaba sarf etmiştir. Bağımsız Doğu Timor kurulduktan sonra Endonezya, 22,7 milyarlık -Rupiah göçmenlerinin geri dönüş projesine yardımcı olmak için- para yardımın-

⁸⁵ *East Timor Documents*, a.g.e., p. 20.

⁸⁶ A.g.e.

⁸⁷ *Australian Government Report, Violence against Women in Melanesia and East Timor: A Review of International Lessons*, 2007, p. 4.

⁸⁸ James Dunn, a.g.e., p. 27.

da bulunmuştur⁸⁹. Doğu Timor Devleti bağımsızlıktan sonra ülkede kısmen egemenliğini kurmuş, buna bağlı olarak da halkın belli bir kurallar bütünü içerisinde sosyal hayatını devam ettirmesine çabalamıştır. Bağımsızlık sonrasında politik ve sivil haklarda önemli gelişmeler kaydedilmesine rağmen, Doğu Timor otoriter siyasi yapısından tam anlamıyla kurtulamamıştır.

Tablo:3 Doğu Timor Özgürlük Endeksi Verileri

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Siyasi Haklar	5	3	3	3	3	3	3
Sivil Özgürlükler	3	3	3	3	3	4	4

Kaynak: Henri Myrntinen, "Timor-Leste A Relapsing 'Success' Story", *Taiwan Journal of Democracy*, Volume 5, No.1, 219-239, s. 220.

Özgürlük endeksi verilerine göre, Doğu Timor siyasi haklar bakımından 2002 yılından 2008 yılına kadar kısmen özgür ülke statüsünde yer almıştır. Tablodan anlaşılacağı üzere bağımsızlığı kazanıncaya kadar siyasi haklarından yoksun olan Doğu Timorlular, bağımsızlıkla birlikte siyasal sürece daha rahat entegre olmuşlardır. Sivil özgürlükler bağlamında da Doğu Timor'da kaydedilen gelişmeler, sınırlı kalmıştır. 2006 yılında ülkenin batısında meydana gelen ayaklanma Doğu Timor halkının sivil faaliyetlerini olumsuz etkilemiş ve kısıtlamıştır⁹⁰. Sivil özgürlüklerin kısıtlanması Doğu Timor halkının özgürlük notunu düşürmüş, "kısmen özgür" olma statülerinin devam ettirilmesine sebep olmuştur. 2013 yılı Özgürlük İndeksine göre de Doğu Timor "kısmen özgür" olma statüsünü korumuştur. Doğu Timor'da bağımsızlık döneminde sağlanan siyasi haklar dışında, halkın daha rahat kendisini ifade edebileceği özgür bir ortam yaratılamamıştır. Ayrıca siyasi haklar konusunda 2006 yılı ve sonrasında meydana gelen başkaldırı eylemleri, Doğu Timor Hükümeti'nin sivilleşme sürecini olumsuz etkilemiştir⁹¹. Bununla birlikte Doğu Timor ülke toprakları içerisinde, sivil halkın uyuşmazlıklarını çözecek bir mahkeme sisteminin tam anlamıyla faaliyete geçirilememesi, halkın sorunlarını kendi geleneksel yöntemleri ile çözmesine yol açmıştır. Adalet sisteminde alt yapının oluşturulamaması yerel grupların birbirleri ile daha kolay çatışmasına ortam hazırlamıştır. Doğu Timor'un "kısmen özgür" ülke statüsünde olmasının sebebi, ülkede adaletin bir türlü tam anlamıyla sağlanamamasıdır.

⁸⁹ Katsumi Ishizuka, Peacekeeping in East Timor: The Experience of UNMISSET, *International Peacekeeping*, 2003, Vol. 10, No.3, 44-59, p.47.

⁹⁰ Henri Myrntinen, a.g.m., p. 221.

⁹¹ *Freedom in the World 2013*, Freedom House, ABD, 2013, p. 15.

Toplumda adalet eksikliğinin hissedilmesi Doğu Timorlular arasında kutuplaşmalara sebep olmakla birlikte, farklı gruplar arasında şiddetin tekrar hız kazanmasını da tetiklemiştir. Bununla birlikte adalet mekanizmasının gelişmemesi isyanlar sonucunda mağdur olanların ve mağdur yakınlarının haklarını hukuken arayamamasına sebep olmakta, vicdanlarının rahatlamasının önüne geçmektedir⁹². Özetle Doğu Timor halkı, ilhak döneminde fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalırken bağımsızlık sonrasında da adalet mekanizmalarının gelişmemesi sonucunda insan hakları ihlallerine maruz kalmıştır.

SONUÇ

Timor adası nüfus olarak Avustralya'dan gelen göçlerin bir parçası olarak şekillenmiştir. Doğu Timorluların ilk akrabalarının 40.000 yıl önce Yeni Gine ve Avustralya'dan göç ettiği tahmin edilmektedir. Adaya son olarak Güney Çin ve Kuzey Çinhindi'den Malayların geldiği iddia edilmektedir. Doğu Timor sorununun tarihsel geçmişi, Hollanda ve Portekiz arasında yaşanan kolonyal rekabete dayanmaktadır. Doğu Timor'u 17. Yüzyılda kontrolü altına alan Portekiz, adanın batısını kontrol altına alamamıştır. 1859'da Hollanda ile Portekiz arasında sınır antlaşması imzalanarak iki ülkenin sömürgesinin sınırları netleştirilmiştir. Bu süreç, 1974 yılında meydana gelen askeri darbeye kadar sürmüştür. Doğu Timor sorununun ilhak boyutu Endonezya'nın 1975 yılında adayı ele geçirmesi ile başlamıştır. Endonezya bu süreçte dünyaya Doğu Timor'da yaşanan insan hakları ihlallerini ve ilhak sürecini kendi iç meselesi gibi kabul ettirmeye çalışmıştır. Soğuk Savaş döneminin de etkisiyle Endonezya'nın adada hâkimiyeti, Soğuk Savaş Sonrası'na yani 1999 yılına kadar somut bir eyleme maruz kalmamıştır. Böylelikle Doğu Timor, Endonezya'nın 27. İli olarak statüsünü devam ettirmiştir. Bu süreç Doğu Timor sorununun ilhak dönemini oluşturmaktadır. Endonezya'nın Doğu Timor'u ilhak etmesinin siyasi sebebi olarak yanı başında komünist bir devlet görmek istememesi iddia edilmiştir. Fakat bu cevap, Soğuk Savaş şartlarında "komünist fobi"nin kullanılarak ilhakın meşrulaştırılmasını sağlayan siyasi bir hamle olduğunu akla getirmektedir. Ayrıca adanın tarihsel olarak Endonezya'nın coğrafi bir parçası olması, Endonezya'nın bütünlüğünü koruma kaygısını arttırmış, bu kaygı Doğu Timor'un Endonezya topraklarına katılması ile son bulmuş; fakat Doğu Timorluların bağımsızlık mücadelesine başlaması ile tekrar başlamıştır. Doğu Timor ilhakının krize dönüşmesinin bir diğer yönünü de ekonomik sebepler oluşturmaktadır. 1975 yılı itibari ile nüfusu 600.000 civarında olan Doğu Timor, nüfus kapasitesinin çok üzerinde doğal rezervlere sahiptir. Bu tezatlık bölge ülkelerinin Doğu Timor'un Portekiz'den ayrılma sürecini endişe ile takip etmelerine neden olmuştur. Endonezya'nın ilhakı sonrasında ise, Doğu Timor'un doğal kaynaklarının bölge devletlerince paylaşım süreci bölge devletlerinin Doğu Timor sorunu-na karşı dış politik tavırlarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda Endonezya ve Avustralya arasında Doğu Timor Gap bölgesi doğal

⁹² Henri Myrntinen, a.g.m., p. 226.

kaynaklarının paylaşımı konusunda mutabakat sağlanması, iki devletin arasındaki buzların erimesini sağlamıştır. Bununla birlikte Endonezya'nın askeri kapasitesini arttırması sonucunda elde edilen silah satış gelirleri, uluslararası toplumu temsil eden büyük devletlerin Doğu Timor sorununu görmezden gelmelerine sebep olmuştur. Endonezya'nın ilhak döneminde Doğu Timor'da katliamlar yapması ve halkın dinsel yaşamına müdahale etmesi sonucunda halk göçe zorlanmıştır. Bu nedenle birçok Doğu Timorlu göçmen kamplarında yaşamını sürdürmüştür. Adada Endonezya hâkimiyeti, Doğu Timor halkının karakteristik özelliklerinin (Katolik Hıristiyanlığın benimsemesi gibi) belirginleşmesine etki yapmakla birlikte Doğu Timor sorununun esas sebeplerini de netleştirmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile beraber Batı bloğunun tehdit algısı değişim sürecine girmiştir. Bu esnada 1997 yılından itibaren Asya ekonomik krizi, Güneydoğu Asya'da dengeleri değiştirecek yeni bir süreci tetiklemiştir. Bu süreç Doğu Timor sorununa, yani Doğu Timor'un "işgal" durumuna uluslararası toplumun dikkatini çekmiştir. BM barışın sistematik denetleyicisi ve kurucu kurumu olarak Doğu Timor sorunu ile daha çok ilgilenecek Doğu Timor'un bağımsızlığına giden sürecin altyapısını oluşturmuştur. UNTAET, 25 Ekim 1999 tarihinden itibaren Doğu Timor'un yeniden inşa sürecinde önemli rol almıştır. 30 Ağustos 2001 tarihinde Doğu Timor'un kurucu meclisi oluşturulmuş, Doğu Timor'un anayasa hazırlıkları başta olmak üzere hukuki altyapısının oluşturulması süreci başlatılmıştır. 20 Mayıs 2002 tarihinde Doğu Timor bağımsızlığını ilan etmiştir. BM UNOTIL aracılığıyla Doğu Timor'a ofis kurmuş, ayrıca Doğu Timor'a uzmanlar göndermiştir. BM Doğu Timor devletinin inşa edilme sürecinde önemli adımlar atarak sürecin tıkanmasının önüne geçmiştir. Fakat Doğu Timor'un inşa sürecinde güvenliği sağlayacak olan F-FDTL ve PNTL arasındaki karşılıklı güvenin sağlanamaması ülkeyi iç savaşın eşğine getirmiştir. Yerel halkın ağırlıkta olduğu F-FDTL'nin, BM güçlerinin kontrolünde olan PNTL'ye savaş açması bütün bu gerilimin sebebinin oluşturulmaktadır. Bu noktada ders alınması gereken nokta, BM Barış Güçlerinin zamanlama problemidir. BM'nin Doğu Timor Kolluk Kuvvetlerinin kurumsallaştırılması sürecinde yerel halk ve BM görevlilerinin farklı kurumlarda yoğunlaşması kurumlar arası koordinasyonun kurulamamasına sebep olmuştur. Bundan dolayı F-FDTL ve PNTL arasında görüş ayrılığı yaşanmış ve Doğu Timor bölünme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

BM'nin Doğu Timor sorununa çok daha güvenlikçi perspektiften yaklaşmasının asıl sebebi, Sovyetlerin çöküşü ile beraber Bosna'ya müdahale edememenin getirmiş olduğu pişmanlıktır. Bosna Savaşı'nda olduğu gibi eğer savaşa müdahale edilmezse çatışma facia ile sonuçlanır kaygısı, BM'nin özgüvenini arttırmıştır. Bunun sonucunda BM, Doğu Timor'a müdahil olmuştur. Bu müdahalesi ile yeni bir devletin doğmasına yardımcı olmuş; fakat devlet inşa sürecinde egemenliğe saygı konusunda acı bir tecrübe kazanmak zorunda kalmıştır. Öyle ki BM'nin bağımsızlık sonrasında Barış Gücü'nün geri çekilme sürecini başlatmaması, Doğu Timor'un iç işlerine müdahale

olarak algılanmış ve çatışmanın tekrar alevlenmesine sebep olmuştur. BM bu hatasından 31 Aralık 2012 yılı itibariyle BM Barış Gücü'nü geri çekerek kurtulmuştur. Bu adım Doğu Timor'un tekrar bir iç karışıklık yaşama ihtimalini azaltmakla birlikte bölge ülkelerinin özellikle Avustralya'nın Doğu Timor ile ekonomik ve askeri işbirliğini artırıcı etki yapabilir. Bununla birlikte BM Barış Gücü'nün çekilmesi Doğu Timor'un kendi başına bölgesel güvenlik sistemine entegre olmasını sağlayabilir. Bu süreç Doğu Timor için sancılı olmakla birlikte, Doğu Timor devletinin devlet uzuvlarının gelişmesini sağlayacak önemli bir aşamadır. Ayrıca BM Barış Gücü'nün çekilmesi bize iki kutuplu sistemin yarattığı bölgesel çatışma dinamiklerinin, günümüzde çözüm aşaması evresine girdiğini ve bölgesel güvenlik konseptinin önemini arttığını göstermektedir.

BM'nin Doğu Timor'da gösterdiği bağımsızlık hassasiyeti, Asya'nın daha eski bölgesel sorunları olan Doğu Türkistan, Tibet⁹³ ve Keşmir Sorununda gösterilmemiştir. Bu bağlamda Doğu Timor'un bağımsızlığı Doğu Türkistan, Tibet ve Keşmir'e bağımsızlık konusunda bir örnek oluşturabilir mi sorusunun cevabı BM'nin bu sorunlar karşısında almış olduğu tavırda yatmaktadır. Tibet ve Doğu Türkistan sorununda Çin'in BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olması, BM'nin bu sorunlara yönelik karar almada Doğu Timor'a göre daha bağımsız hareket etmesinin önüne geçmiştir. BM, Tibet'te Çin egemenliğini tanıırken, Doğu Türkistan sorununu Güvenlik Konseyi gündemine alma gereği dahi duymamıştır. BM kuruluş döneminden itibaren Keşmir sorununa ayrı bir önem verse de Hindistan ve Pakistan gibi iki büyük ülkeye karşı etkin bir rol oynayamamıştır. Kısaca BM bir ülkenin bağımsızlığına giden süreçte meşruiyetin en önemli basamağı olmakla birlikte Doğu Türkistan, Tibet, Keşmir sorunlarında BM'nin bağımsızlıktan daha çok statükodan yana tavır alması, Doğu Türkistan, Tibet ve Keşmir'in ilerleyen dönemlerde bağımsız olma ihtimalini zayıflatmaktadır.

Sonuç olarak, Doğu Timor Sorunu iki dönemden meydana gelmektedir. Birinci dönem Doğu Timor'un ilhak meselesidir. Doğu Timor'un Endonezya tarafından ilhak edilmesi, çatışmanın yapısal sebepleri etrafında şekillenmiştir. İkinci dönem ise BM'nin Doğu Timor sorununa müdahil olduğu dönemdir. Buradan anlaşılacağı üzere Doğu Timor Sorunu iki dönemden oluşmasına rağmen her iki dönemde değişmeyen ana unsur, Doğu Timorluların insan hakları ihlallerine maruz kalmalarıdır. Doğu Timor devletinin 2002 sonrası dönemde dahi hukuk ve güvenlik gibi uzuvlarının hala geliştirilememiş olması, Doğu Timor devletinin zayıf devlet statüsünde tanımlanmasının nedeni olmaktadır.

⁹³ Tibet bağımsızlık konusunda Batı'nın desteğini almakla birlikte, Batı bu desteğini Nobel ödülü ile göstermiştir. Tıpkı Doğu Timor'un bağımsızlığını savunan liderlere 1996 yılında Nobel Ödülüne layık gördüğü gibi, Dalay Lama'ya 1989 yılında Nobel Ödülü vermiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Nobel Barış Ödülü Resmi İnternet Sayfası, http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1989/, Erişim tarihi: 13.08.2013.

KAYNAKÇA

AKYEŞİLMEN Nezir, (ed.), *Barişı Konuşmak*, ODTÜ Yayınevi, Ankara, 2013.

Amnesty International, East Timor the Santa Cruz Massacre, 14 November 1991, AI Index: ASA 21/23/91.

ANDERSSON,Joel, Realpolitik and Resistance - The Birth Pangs of Timor Loro Sa'e -Lund University Department of Sociology,Master's Programme in East and Southeast Asian Studies,İsveç, 2001, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).

ARIBOĞAN Ülke ve vd., *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

Australian Government, 2010 Australia Overview For Applicants, Commonwealth of Australia 2010.

Australian Government Report, Violence against Women in Melanesia and East Timor: A Review of International Lessons, 2007.

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Resmi İnternet Sitesi, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f06a4c.html>, Erişim tarihi: 26.01.2012.

BM Resmi İnternet Sitesi, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/etimor/docs/9931277E.htm>, Erişim tarihi: 25.01.2013.

BM Resmi İnternet Sitesi, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmiset/mandate.html>, Erişim tarihi: 27.01.2012.

BM Resmi İnternet Sitesi, <http://www.un.org/News/Press/docs/2005/sc8371.doc.htm>, Erişim tarihi: 27.01.2012.

BOGDANDY A. Von, R. Wolfrum, (eds.), *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, içinde Markus Benzing, "Midwifing a New State: The United Nations in East Timor", Volume 9, 2005.

BURCHILL Scott vd., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan (Çev.), Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

CHAWLA Shalini, "Shaping East Timor: A dimension of United Nations Peacekeeping", *Strategic Analysis*, 2001, Vol. 24, No. 12, 2291-2303.

CHOMSKY, Noam, *Bati'nın Yeni Standartları, Kosova, Doğu Timor ve Dünyaya Hükmeden "Yeni Kuşak"*, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul: Everest Yayınları, 2003.

CHOPRA Jarat, “Building State Failure in East Timor, Development Change”, 2002, Vol. 33. No.5, 979-1000s

CIA Resmi İnternet Sitesi, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tt.html>, Erişim tarihi: 16.01.2012.

CIA Resmi İnternet Sitesi, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tt.html>, Erişim tarihi: 16.01.2012.

CIA resmi internet sitesi, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tt.html>, Erişim tarihi: 16.01.2012.

CLARK Roger S., The Timor Gap: The Legality of the “Treaty on the Zone of Cooperation in an Area between the Indonesian Province of East Timor and Northern Australia”, *Pace International Law Review*, Vol. 4, No. 69, 1992, 69-95.

DOLVEN Ben, MARGESSON Rhoda, VAUGHN Bruce, *East Timor: Political Dynamics, Development and International Involvement*, Congressional Research Service, July 2012.

DUNN James, *Crimes Against Humanity in East Timor, January to October 1999 Their Nature and Causes*, Dili, 2001.

“East Timor”, https://www.cpj.org/attacks99/asia99/East_Timor.html, Erişim tarihi: 14.08.2013

East Timor Documents, Volumes 41-42, 3 November 1995 – 31 January 1996.

East Timor, 2006 Annual Report, EAAF.

Freedom in the World 2013, Freedom House, ABD, 2013.

GREWAL Baljit Singh, “Johan Galtung: Positive and Negative Peace”, *School of Social Science, Auckland University of Technology*, 2003.

HAINSWORTH Paul, “East Timor: Indonesia’s Twenty-Seventh Province?”, *Regional & Federal Studies*, 1997, Vol. 7, No. 2, 120-128.

HATTORI Ryokko, GOMES Matias, AJO Frances, BELO Nelson, *The Ethnolinguistic Situation in East Timor*, East-West Center Working Papers, No.5, 2005.

HEISER Anthony, “East Timor and the Joint Petroleum Development Area”, *MLAANZ Journal*, 2003, Vol. 17, 54-79.

ISHIZUKA Katsumi, “Australia’s policy towards East Timor, The Round Table: The Commonwealth”, *Journal of International Affairs*, 2004-a, Vol. 93, No. 374, 271-285.

ISHIZUKA Katsumi, *Australia's Policy Towards East Timor : Australia as Regional Hegemon ?*, United Nations University, Comparative Regional Integration Studies, 0-2004-b/1.

JEONG, Ho-Won, *Understanding Conflict and Conflict Analysis*, SAGE Publications, London, 2008.

Katsumi Ishizuka, Peacekeeping in East Timor: The Experience of UNMISET, *International Peacekeeping*, 2003, Vol. 10, No.3, 44-59.

KIERNAN Ben, "The Demography of Genocide in Southeast Asia", *Critical Asian Studies*, 2003, Vol.35, No.4, 585-597.

LYON, Alynna J. "The Activist Catholic Church in Independent East Timor: The Church is not a Political Institution.", *World International Studies Committee, Annual Conference*, Porto, Portugal, August 17, 2011, 1-18.

MARGESSON Rhoda VAUGHN Bruce, *East Timor: Political Dynamics, Development, and International Involvement*, Congressional Research Service, 17 June 2009.

MYRTTIEN Henri, "Timor-Leste A Relapsing 'Success' Story", *Taiwan Journal of Democracy*, Volume 5, No.1, 219-239.

NAIDU G.V.C., "The East Timor Crisis", *Strategic Analysis*, 1999, Vol. 23, No.9, 1467-1480.

NAIR Sheila, "Human Rights, Sovereignty, and the East Timor 'Question'", *Global Society*, 2000, Vol.14, No.1, 101-126.

NEVINS Joseph, "Representing East Timor's Past: Structural Symbolic Violence, International Law, and the Institutionalization of Injustice", *Journal of Human Rights*, 2002 Vol.1, No.4, 523-540.

Nobel Barış Ödülü Resmi İnternet Sitesi, http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1989/, Erişim tarihi: 13.08.2013.

OFSTAD Olav, *Reconciliation and Conflict Resolution in East Timor*, Oxford Institute for Ethics, Law, and Armed Conflict, Nisan 2012.

Report of the United Nations Independent Special Commission of Inquiry for Timor-Leste, Geneva, October 2006.

ROBINSON Geoffrey, *East Timor 1999, Crimes Against Humanity*, University of California Los Angeles, July 2005.

"Self Determination", <http://www.cavr-timorleste.org/chegaFiles/finalReportEng/07.1-Self-Determination.pdf>, Erişim tarihi: 14.08.2013.

SMITH Anthony L., “The Role of the United Nations in East Timor’s Path to Independence”, *Asian Journal of Political Science*, 2001, Vol.9, No. 2, 25-53.

STROHMEYER Hansjörg, Collapse and Reconstruction of a Judicial System: the United Nations Missions in Kosovo and East Timor”, *The American Journal of International Law*, 2001, Vol. 95, No.46, 46-63.

“The UN’s Kingdom of East Timor”, *The International Insititute for Strategic Studies*, Vol. 42., No. 3, Autumn 2000, 27-39.

UNESCO Resmi İnternet Sitesi, http://www.unesco.org/education/nfsunesco/pdf/UNESCO_E.PDF, Erişim tarihi: 29.01.2012.

UNITED NATIONS SECRETARIAT, *United Nations Peacekeeping Operations*, UN, New York, 2008.

WEBEL Charles, GALTUNG Johan, (ed.), *Handbook of Peace and Conflict Studies*, Routledge, USA, 2007.

WEHEELER Nicholas J., DUNNE Tim, “East Timor and the New Humanitarian Interventionism”, *International Affairs*, 2001, Vol. 77, No.4, 805-827

YENİGÜN Cüneyt ve DURAN Selman, “Endonezya: Çatışma’dan Demokrasiye”, Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, *Dünya Çatışmaları*, Nobel Yayınevi, Ankara, Cilt 2, 2010, 463-499.